De verdrevene

De verdrevene

George Kettmann

Ingeleid door Willem Huberts

Uitgeverij Flanor

ISBN 978-90-73202-74-0
NUR 301

Uitgeverij Flanor, Nijmegen, 2010
www.uitgeverijflanor.nl
flanor@xs4all.nl

Drukwerk, boekverzorging en bindwerk: Van Mameren Repro, Nijmegen
www.mamerenrepro.nl
info@mamerenrepro.nl

Voorplat: omslagillustratie overgenomen van de oorspronkelijke uitgave van *De verdrevene* (Amsterdam 1944). Den Haag, Koninklijke Bibliotheek 1012 H 64.
Achterplat: George Kettmann als *Kriegsberichter* in Karelië, 1943. Frontispice van zijn dichtbundel *Bloed in de sneeuw* (Amsterdam 1943).
Illustraties: pagina 30 linksonder: Stijn Geys; pagina 31 rechtsonder: Den Haag, Koninklijke Bibliotheek Broch 6499; overig: Willem Huberts.

Inhoud

Inleiding

De schrijver

George Wilhelm Kettmann[1] werd op 12 december 1898 te Amsterdam geboren. Hij is van vaderszijde geboortig uit een handelsfamilie die vermoedelijk al sedert het midden van de 19e eeuw in Noord- en Zuid-Holland woont en werkt. Van moederszijde stamt hij uit een Twentse familie. Na de lagere school in Amsterdam doorlopen te hebben, bezocht hij daar de Openbare Handelsschool. In 1914 trad hij in dienst bij de textielfirma van zijn vader. Als oudste zoon was hij voorbestemd te zijner tijd deze zaak over te nemen. Van december 1917 tot december 1918 vervulde hij zijn dienstplicht. Als milicien-sergeant was hij gelegerd aan de Nederlands-Belgische grens. In mei 1918 debuteerde hij met enige gedichten in *Het Getij*.

Overdag werkzaam in de textielhandel van zijn vader, hield hij zich 's avonds en in zijn overige vrije tijd

1. Verdere informatie over hem in: Willem Huberts, *Schrijver tussen daad en gedachte, leven en werken van George Kettmann Jr. (1898-1970), met een bibliografie* ('s-Gravenhage 1987).

bezig met de literatuur. In 1919 raakte hij betrokken bij het door zijn vriend Ru le Cavelier geleide tijdschrift *Stroomingen*, waarin o.a. H. Marsman debuteerde. In 1921 leidde hij samen met Le Cavelier het tijdschrift *De Branding*. Hij bewoog zich in de kringen van de vernieuwingsgezinde kunstenaars die sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog in Amsterdam woonden en werkten. Uit zijn latere werk blijkt dat hij omging met mensen als Constant van Wessem, C.J. Kelk, Herman van den Bergh, J.K. Rensburg en Erich Wichmann. In 1925 en 1926 leverde hij enkele bijdragen aan *De Vrije Bladen*. Wanneer in 1927 de uitgeversmaatschappij De Wereldbibliotheek een romanprijsvraag uitschrijft, doet hij mee hij onder het motto 'Malgré Tout'. Hij werd een der twaalf prijswinnaars en in 1928 verscheen aldus zijn eerste roman onder de titel *De glanzende draad der goden*. In 1930 werd zij gevolgd door de roman *De vlam der steden*, samen met Ru le Cavelier geschreven. In 1931 verscheen zijn derde roman, *Maan op het dak*, evenals de vorige uitgegeven door uitgeverij P.N. van Kampen & Zoon te Amsterdam. In 1933 verscheen, ditmaal bij Kettmanns eigen uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer, zijn vierde roman, *De oceaanvlucht van een olie-man* geheten. Een vijfde en laatste roman, *Manuel*, verscheen in 1957 onder het pseudoniem Jan van de Wolk. Tussen 1935 en 1968 publiceerde hij zes dichtbundels: *De jonge leeuw* (1935), *Het erf aan zee* (1938), *Jong groen om den helm* (1941), *Bloed in de sneeuw* (1943), *De ballade van de dode Viking* (1956) en *Man vrouw kind* (1968). Onder het pseudoniem Jan van de Wolk verscheen in 1962 een bundel limericks, *Zettericks van alle seizoenen* geheten.

Op 16 november 1931 sloot Kettmann zich aan bij de Fascistenbond 'De Bezem' van Jan Baars. Over de

redenen voor zijn keuze voor het fascisme is niet meer bekend dan wat hij daarover zelf, gedurende zijn na-oorlogse detentie, heeft losgelaten.[2] Deze woorden schreef

2. Kettmann schreef in de gevangenis twee autobiografische documenten, ‘Op zoek naar een haven, tussen kapitalisme en communisme 1928-1948’ en ‘De tweespalt tussen NSB en SS’. Dit laatste stuk werd waarschijnlijk op verzoek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie geschreven. Beide stukken werden postuum gepubliceerd in: George Kettmann, *Leven in tweespalt, nagelaten geschriften van een nationaal-socialist*, ingeleid door Louis Ferron en bezorgd door Willem Huberts (Hilversum 1999). In deze memoires kwam Kettmann op vier momenten terug op zijn beweegredenen voor fascisme en nationaal-socialisme. Hij schreef: ‘Al enige jaren [Kettmann doelt op de periode eind jaren twintig, begin jaren dertig] had ik mij terloops georiënteerd bij meestal jonge mensen, behorend tot kleine fascistische partijtjes. Met politiek had ik me tot die tijd nooit bemoeid. Ik dacht gezond-nationaal, misschien wel conservatief en in elk geval met weinig respect voor de heren, die in de politiek aan de weg timmerden.’ (pagina 31). Ook schreef hij: ‘Het valt niet te ontkennen, dat ik in mijn vrees voor de bolsjewisering der “massa” en in verzet tegen de “ik”-zucht van normaal-zakelijke mensendrijvers [...] *van nature* een ándere koers zocht dan die van het staatssocialisme of het kapitalisme uitging.’ (pagina 99). Op diezelfde pagina zijn observatie: ‘Achteraf zie ik wel duidelijk in, hoe ik ben misleid door een complex, dat – cultureel gezien – in Europa overal opdoemde. Het was het pessimisme van Spengler’s *Untergang des Abendlandes* en bv. Huizinga’s *Herfsttij der Middeleeuwen* – een wanhopig fatum, waartegen nog met een laatst appèl te strijden zou zijn. Die gedachte: verplicht te zijn tot de keuze om wille van Europa – die gedachte voorál: dat Europa minder van buiten af dan van binnen uit werd bedreigd, gezien de nivellerende krachten in een maatschappij, waarbij het “edele” van het individu verzonk in het “brutale” der massa – die gedachte deed mij, veeleer als middel dan als doel, het nationaal-socialisme kiezen.’ En, als hij over de ideologische achtergronden van de NSB spreekt: ‘Bij mij – en bij gelijkgestemden met mij – bestond het fascisme en het nationaal-socialisme vooral uit de strijd voor de oude cultuurwaarden, die met het liberalisme en het historisch materialisme

Kettmann ná 1945, zodat de waarde ervan kritisch moet worden beschouwd; er kan zeker een apologetisch aspect aan verbonden zijn. Wat zijn mening was ten tijde van zijn toetreding, is onbekend. Hij bleef echter niet lang lid van Baars' beweging; op 30 juni 1932 zei hij zijn lidmaatschap op. De reden was zijn ergernis over de gebrekkige organisatiestructuur van de bond. Ruim een maand later, op 2 augustus 1932, meldde hij zich – na een gesprek met ir. A.A. Mussert – aan als lid van diens Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland, de NSB. Hij ontving het 'stamboeknummer' 302 en daarmee behoorde hij bij de eerste duizend NSB-leden. Deze prominente positie verschafte hem een aantal voordelen, zoals rechtstreekse toegang tot Mussert. Vrij spoedig na zijn aanmelding raakte hij betrokken bij de voorbereidingen van een eigen weekblad van de NSB en op het eerste nummer van *Volk en Vaderland*, dat op 7 januari 1933 verscheen, staat hij vermeld als hoofdredacteur. Tot 1942 zou hij, in verschillende functies, verbonden blijven aan dit weekblad. Ook zijn literaire loopbaan stelt hij in het teken van zijn keuze voor het (toen nog) op Italië gerichte Nederlandse fascisme. Al zijn publicaties vanaf zijn aansluiting bij de NSB tot 1945 hebben een politieke kleur. Zijn naoorlogse publicaties kunnen worden gekarakteriseerd als grotendeels ideologisch gekleurd.

Op 21 juli 1932 richtte Kettmann met zijn toenmalige echtgenote Margot Warnsinck een uitgeversmaatschappij op die zou uitgroeien tot een van de bekendste

---

waren teloor gegaan. "The ship is more than the crew" scheen niets dan een hardvochtig woord; de gedachte om in onderlinge kameraadschap samen een supra-individuele gemeenschap te willen dienen, werd aanstonds als zgn. cadaverdiscipline weggehoond.' (pagina 119).

nationaal-socialistische uitgeverijen in Nederland: 'De Amsterdamsche Keurkamer'.[3] Met zijn uitgeverij wilde hij het nationaal-socialisme als cultuurstroming verbreiden, zowel in uitgaven van fascistische strekking als in werk van literaire aard. Hier liet Kettmann in 1939 onder meer de Nederlandse vertaling van Hitlers *Mein Kampf* verschijnen. Tot 1945 zou hij bij zijn eigen uitgeverij sterk ideologisch bepaalde dichtbundels en essays van zichzelf publiceren. Bij zijn uitgeverij verscheen in 1935 zijn eerste dichtbundel, *De jonge leeuw*. Voor het merendeel bevat dit werk politieke strijdpoëzie, waarin het zuiver literaire aspect ver te zoeken is. In 1938 verscheen zijn dichtbundel *Het erf aan zee*, in 1941 *Jong groen om den helm* en in 1943 *Bloed in de sneeuw*.

Na mei 1940 maakte hij zich als letterkundige, maar zeker ook als uitgever, sterk voor de opbouw van een nieuwe, nationaal-socialistische letterkunde. Hij ontplooide een grote activiteit. Deze uitte zich in menige publicatie, in zijn pogingen nieuwe, de nationaal-socialistische beginselen toegedane, letterkundigen aan zijn uitgeverij te verbinden, en in zijn redacteurschap van het tijdschrift *De Nieuwe Gids*, dat onder leiding van Alfred Haighton de beginselen van de Nieuwe Orde omhelsd had. Ook onderhield hij namens de NSB contacten met gelijkgestemden in België, hield lezingen in Nederland

3. De geschiedenis van deze uitgeverij is beschreven door Gerard Groeneveld in zijn studie *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd, Uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer 1932-1944* ('s-Gravenhage 1992). De uitgeverij had een prominente rol in het totale veld van 'het bruine boek' in Nederland. Meer informatie hierover en over de maatschappelijke en literair-historische context waarin De Amsterdamsche Keurkamer opereerde in: Gerard Groeneveld, *Zwaard van de geest, het bruine boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen 2001).

en bezocht in Berlijn propaganda-minister Josef Goebbels, met wie hij vermoedelijk over de verspreiding en invoering van de cultuur der Nieuwe Orde heeft gesproken. Zowel uit zijn publicaties als uit zijn correspondentie blijkt een steeds toenemende radicalisering van zijn denkbeelden. Dit leidde tot zijn aanmelding op 7 maart 1942 bij de Nederlandse SS. In de zomer van 1942 werd hij hoofdredacteur van het virulent antisemitische tijdschrift *De Misthoorn*. In deze functie begon hij de NSB te attaqueren, omdat naar zijn mening de beweging onder Mussert niet radicaal genoeg was. Dit leidde tot hevige scheldkanonnades over en weer in *De Misthoorn* (SS-gezind) en het tijdschrift van de WA, *De Zwarte Soldaat* (NSB-gezind). In september 1942 werd hij als lid van de NSB geroyeerd. Zijn hoofdredacteurschap van *De Misthoorn* heeft zodoende slechts enkele weken geduurd, maar het werd hem na de oorlog zwaar aangerekend. Kettmann zag zich na zijn royement gedwongen om onder Duitse bescherming als oorlogsverslaggever (*Kriegsberichter*) naar het Oostfront te verdwijnen, teneinde uit de wraakzuchtige handen van de NSB te blijven. Tot oktober 1943 zou hij als oorlogsverslaggever werkzaam blijven. Hoewel er na deze gebeurtenissen nog enkele literaire publicaties van hem het licht zagen, was feitelijk zijn rol als propagandist van de Nieuwe Orde in de Nederlandse letteren uitgespeeld. In de periode 1943-1944 raakte hij nog wel betrokken bij de groep nationaal-socialistische literatoren rond het genazificeerde tijdschrift *Groot Nederland*.[4] Zo liet Kettmann bij zijn uitgeverij De

4. Voor verdere informatie over de nazificering van dit roemruchte Nederlandse literaire tijdschrift verwijs ik naar de studie van Frank van den Bogaard: *Een stoottroep in de letteren, 'Groot Neder-*

Amsterdamsche Keurkamer werk verschijnen van Steven Barends, lid van de groep en ook bekend als vertaler van *Mein Kampf*. Van hem zagen in 1944 de dichtbundels *Bitter brood* en *Hart, mijn hart* het licht.

In de zomer van 1945 vluchtte Kettmann naar België, waar hij onder de aangenomen naam Jan Warnsinck (de naam van zijn schoonvader) een nieuw leven trachtte te beginnen. In 1948 werd hij daar gearresteerd. Hem werd ten laste gelegd: het voeren van een valse naam en misbruik van vertrouwen van zijn Belgische werkgever. Na een gevangenisstraf van een jaar werd hij aan Nederland uitgeleverd. Na een proces, waarbij hij werd beschuldigd van drie zaken (vrijwillige dienstneming in Duitse krijgsdienst; bevordering van het vijandelijk streven en van nationaal-socialisme en antisemitisme; het schrijven en publiceren van artikelen en gedichten die het nationaal-socialisme en het antisemitisme verheerlijken) werd hij uiteindelijk in hoger beroep op 17 maart 1951 veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf, met aftrek van voorarrest. De Ereraad voor de Letterkunde bestrafte hem met een publicatieverbod van tien jaar en ook de Commissie voor de Perszuivering veroordeelde hem, en wel tot uitsluiting uit het perswezen voor de duur van achttien jaar.

In 1955, nadat hij tweederde van zijn straf had uitgezeten, werd Kettmann in vrijheid gesteld. In totaal was hij zeven jaar gedetineerd: een jaar in België en aansluitend zes jaar in Nederland. Tijdens zijn gevangenschap heeft hij veel literair werk geproduceerd: proza, poëzie en drama. Ook schreef hij tijdens zijn detentie twee autobio-

---

land', de SS en de Nederlandse literatuur (1942-1944) ('s-Gravenhage 1987).

grafische terugblikken.[5] Een voorbeeld van de categorie drama is het toneelstuk *Inge*, door een onderzoeker genoemd 'een van de "beste" nationaalsocialistische stukken'.[6] Al in 1956 verscheen zijn eerste nieuwe boekpublicatie, het omvangrijke gedicht *De ballade van de dode Viking*. Het werd in de kritiek negatief ontvangen. Uit beide geschriften blijkt dat hij zijn ideologische denkbeelden in genen dele verloochend heeft. Kettmann was en bleef nationaal-socialist.[7] Dit blijkt ook uit zijn in 1969 gepubliceerde dichtbundel *Man vrouw kind*. De laatste strofe van het laatste gedicht in deze bundel kan worden beschouwd als zijn politiek-literaire testament:

Slechts zij die om iets groots zichzelf niet spaarden,
die droom begeerden méér dan bed en brood –
zij zijn het die in schaduw 't licht bewaarden.

Hoewel de poëzie in deze bundel nog steeds de reeds in de jaren dertig verkondigde ideologische waarden blijft

---

5. George Kettmann, *Leven in tweespalt, nagelaten geschriften van een nationaal-socialist*, ingeleid door Louis Ferron en bezorgd door Willem Huberts (Hilversum 1999).

6. Ad van der Logt, *Het theater van de nieuwe orde, een onderzoek naar het drama van Nederlandse nationaalsocialisten* (Amsterdam 2008), pagina 452. In deze dissertatie is op de pagina's 175-192 ook een uitgebreide bespreking te vinden van *De dag die komt*, Kettmanns enige opgevoerde toneelstuk – afgezien van de stukken die tijdens zijn detentie opgevoerd werden voor en door gedetineerden. *De dag die komt* werd van december 1933 tot februari 1934 negentien maal opgevoerd.

7. In een na-oorlogse brief aan Martien Beversluis verwoordde Kettmann zijn positiebepaling als volgt: 'Ik zie niet in, dat iemand [Kettmann sprak hier over de nationaal-socialistische schrijver Henri Bruning, die zich na de oorlog publiekelijk afkeerde van zijn vroegere politieke en culturele idealen] zich geestelijk verbetert, wanneer hij een vuur, dat in het verleden voor hem heeft gebrand, zelf uittrapt [...] nimmer ontdoen wij ons van onszèlf.'

uitdragen, neemt het percentage niet-politieke, lyrische gedichten dat er in opgenomen is, toe. Zijn ideologisch getoonzette literaire werk publiceerde hij na 1945 onder de naam George Kettmann en het viel steevast ten prooi aan zeer negatieve, politiek-gekleurde kritiek. Zijn overige literaire werk publiceerde hij voor het merendeel onder het pseudoniem Jan van de Wolk. Zelf beschouwde hij dat werk als 'amusementslectuur'. Ideologisch gezien ontwikkelde Kettmann zich vanaf 1931 langs de volgende lijn: fascist van Italiaanse snit (1931-1933), Nederlands nationaal-socialist in NSB-trant (1933-1940), op Duitsland gericht nationaal-socialist (1940-1942), Groot-Germaans SS'er en nationaalsocialist (1942-1945) en tot slot een soort van Nederlands-georiënteerd nationaal-socialist (1945-1970), gelijkend op zijn opstelling in de periode 1933-1940.

Uit politieke overwegingen is Kettmann vrijwel uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis verdwenen, en er is nauwelijks een letterkundig argument voorhanden om hem een plaats daarin te gunnen. Daarvoor is zijn literaire werk van te gering belang. Kettmann behoort desondanks in de Nederlandse literatuurgeschiedenis thuis, als een van de meest prominente representanten van een literair-politieke stroming die tot het verleden is gaan behoren.

De novelle

Toen Kettmann in januari 1943 als *Kriegsberichter* naar het Oostfront vertrok, belandde hij, na eerst in het najaar van 1942 een opleiding te hebben genoten in Berlijn, uiteindelijk benoorden Rovaniemi, nabij de Poolcirkel, in Karelië, een streek in het Fins-Russische grensge-

bied. Hij was er werkzaam als radioverslaggever.[8] Omdat hij in NSB-kringen na zijn royement als 'omstreden' gezien werd, lukte het hem in eerste instantie nauwelijks om zijn bijdragen voor de schriftelijke pers gepubliceerd te krijgen. In Karelië schreef hij gedurende voorjaar en zomer 1943 de novelle *De verdrevene*. De inhoud verbeeldt op getrouwe wijze de ideologie van de SS. Het is Kettmann gelukt om vrijwel alle aspecten van deze ideologie op een literair verantwoorde wijze vorm en inhoud te geven. Het komt er in deze vaardig geschreven novelle op neer dat de SS-ideologie ervoor zorgt dat, zelfs nadat men de grootst mogelijke ellende heeft moeten ondergaan, een nieuw leven in het verschiet ligt – mits men zich natuurlijk houdt aan de ongeschreven regels van de sibbe[9] en men respect heeft voor het streek-, volks- en rasbewustzijn. Het centrale thema in deze novelle is de tegenstelling tussen 'edel' en 'onedel' bloed. Alle verhaalpersonages worden bepaald door de positie die zij in deze tegenstelling innemen. *De verdrevene* is daarmee tot in de uiterste consequenties in overeenstemming met de

8. Het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid beschikt over enkele opnamen uit 1943 waar Kettmann te horen is. Archiefnummers HAD-14722, HA-016269 en HA-016261.

9. *Van Dale* XIV, pagina 3177, geeft als definitie van 'sibbe' de gezamenlijke verwanten, familie, clan – afkomstig van het Gotische *sibja* (verwantschap). In de nationaal-socialistische ideologie had de term 'sibbe' tussen 1932 en 1945 een ruimere betekenis. Daar was het een benaming van de kleinste gemeenschapsvorm waarin het individu figureerde. Vooral door het gebruik ervan in kringen van de SS kreeg het woord iets mystieks. Het werd gaandeweg een essentieel begrip voor veel radicale nationaal-socialisten. Voor verdere informatie zie: M.C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd, een beschouwing van het woordgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten* ('s-Gravenhage 1991), pagina's 105-107.

wereldbeschouwing en het programma zoals die in Hitlers *Mein Kampf* vorm zijn gegeven, in het bijzonder met de antisemitische aspecten daarvan. De twee antagonisten in de novelle (de broers Adam en Josef Blech[10]) bezitten alle kenmerken die Hitler aan de Joden toeschreef: achterbaks, materialistisch, sluw, oneerlijk, leugenachtig en kwaadwillend. Door deze kenmerken, door hun namen en door de beschrijving van hun uiterlijk wordt het de lezer duidelijk gemaakt dat de broers Blech Joden zijn. Toch wordt nergens in de novelle expliciet aangegeven dat deze dragers van het 'onedele bloed' Joden zijn.[11] Binnen de logica van het verhaal spreekt het voor zich, dat de 'helden' daarentegen voldoen aan het ideaalbeeld van het nationaal-socialisme: ze zijn idealistisch, sociaal en opofferingsgezind. Daarbij vormt de arbeid van de protagonist Werner Sötolaa de bron van zijn trots en is hij de mening toegedaan dat zijn smidswerk getuigt van respect voor de

---

10. Het is vast niet van betekenis ontbloot dat beiden de naam 'Blech' dragen. Het Duitse woord *Blech* heeft als hoofdbetekenis *blik*, maar betekent daarnaast onder meer *onzin*, *nonsens* en *larie* en (ironisch) *decoraties*, *onderscheidingen*. Ook betekent het *geld*, *duiten* (zie: *Van Dale Duits-Nederlands*, Utrecht/Antwerpen 1983, pagina 254). In totaliteit wordt hiermee het beeld geschetst van een negatief en oppervlakkig persoon, slechts geïnteresseerd in uiterlijke verschijning en geld.

11. In deze novelle is sprake van een verhuld antisemitisme; nergens wordt expliciet melding gemaakt van de Joodse achtergrond van de als negatief gekarakteriseerde verhaalpersonages. In het nationaal-socialistische jargon van die tijd werd deze wijze van werken 'Tarnung' (camouflage) genoemd. Men verwachtte dat met behulp van deze methode ook diegenen die niet reeds bij voorbaat geneigd waren positief te staan tegenover nationaal-socialisme en antisemitisme ('het eigen kamp'), zich zouden laten overtuigen door de noodzaak het vermeende 'Joodse gevaar' uit de samenleving te elimineren.

natuurlijke schepping. Op psychologisch niveau bezit *De verdrevene* vermoedelijk autobiografische aspecten: Kettmann zal zichzelf immers ook als een 'verdrevene uit het vaderland' beschouwd hebben, in afwachting van 'betere tijden' die zijn terugkeer naar het vaderland mogelijk gemaakt zouden moeten hebben. De novelle *De verdrevene* maakt naar mijn mening aanspraak op de betiteling 'stilistisch en thematisch hoogtepunt van de Nederlandse nationaal-socialistische letterkunde'.[12] Daarom wordt zij hier opnieuw onder de aandacht gebracht.

De verdrevene beschrijft de geschiedenis van de Finse smid Sötolaa die door de Sovjets is weggevoerd naar Rusland, waar hij de moord op vele van zijn (tegelijk met hem weggevoerde) landgenoten heeft moeten aanzien.[13] Ook zijn eigen echtgenote en zijn zoon werden daarbij vermoord door de Sovjets. Sötolaa slaagt er uiteindelijk in terug te keren naar zijn geboorteplaats, die nu door de Duitse troepen bevrijd is. Daar tracht hij zijn oude beroep weer op te nemen. Hoewel hij wordt tegengewerkt door zijn dochter en zijn schoonzoon, lukt het hem een smederij op poten te zetten. Zijn grootste geluk is zijn

---

12. Het is overigens opmerkelijk dat in dit staaltje Nederlandse letterkunde geen enkele Nederlander figureert; het zijn Finnen, Letten en een enkele Duitser die de novelle vullen. Dit onderstreept het internationale en grensoverschrijdende karakter van de SS-ideologie. De nieuwe Nederlandse letterkunde zou deel uit gaan maken van de Europese cultuur zoals die onder Duitse leiding tot stand zou worden gebracht.

13. Kettmann verwijst hiermee naar de door Sovjet-Rusland uitgevoerde deportatie in juli 1940 van meer dan 10.000 Letten uit de regio rond Karelië naar de Sovjet-Unie. Deze deportatie was het voor Finland desastreuze gevolg van de Fins-Russische 'Winteroorlog', die duurde van eind november 1939 tot medio maart 1940.

kleinzoon Wernertje. Bij Sötolaa slaan echter de stoppen door, wanneer hij te weten komt dat geldschieter Josef Blech voornemens is Sötolaa's kleinzoon mee te nemen op een rit in zijn wagen. Deze Josef Blech blijkt namelijk de broer te zijn van degene die de smid indertijd aan de Sovjets had verraden. Sötolaa besluit[14] de man in kwestie, van wie tussen de regels door ('getarnd') te verstaan is gegeven dat het een Jood is, te vermoorden. Voor hij echter tot de uitvoering van dit voornemen kan komen, blijkt dat Sötolaa's beste vriend deze daad reeds voor hem heeft verricht. Aan het eind van het verhaal nemen de beide vrienden (wellicht voorgoed) afscheid, en hun laatste woorden gelden de kleinzoon van de smid – als om aan te geven dat deze kleine jongen de drijfveer van hun beider daden was.

In deze novelle is het Kettmann gelukt om alle aspecten van de SS-ideologie[15] te verwoorden, zonder de novelle verhaaltechnisch geweld aan te doen. *De verdrevene* is daarmee te beschouwen als een voorbeeld van geslaagde 'volkse letterkunde', waarnaar is gestreefd in de jaren 1940-1945 door een aantal Nederlandse natio-

14. Sötolaa is zich er overigens zelf niet ten volle van bewust dat hij Blech wil vermoorden. Ook dit is conform de nationaal-socialistische opvatting, die stelt dat het bewustzijn soms remmend kan werken op het volwaardig functioneren van 'de nieuwe mens'. De 'man van de daad' stond bij nationaal-socialisten in hoger aanzien dan de 'redenerende intellectueel'. Actie stond boven intellect, daad boven gedachte.

15. Een kanttekening: in het Derde Rijk heeft een SS-ideologie als zodanig niet bestaan. Beter is het wellicht de SS-ideologie te beschouwen als de meest zuivere vorm van de nationaal-socialistische ideologie en dat was dan ook de ambitie van de SS-leiding. Meer hierover in: Joseph Ackermann, *Heinrich Himmler als Ideologe* (Göttingen 1970).

naal-socialistische schrijvers.[16] Het verhaal komt inhoudelijk gezien op de huidige lezer wellicht melodramatisch en ongeloofwaardig over. Dat doet niets af aan de waarde van de novelle in de context waarin ze tot stand is gekomen.

De hoofdpersoon is de van huis en haard verdreven smid Sötolaa, die ondanks dat zijn zoon en zijn vrouw door de Sovjets zijn vermoord, uit alle macht probeert zijn sibbe (een SS-symbool bij uitstek) in stand te houden. Zijn hele levensvervulling plaatst de smid in de instandhouding van zijn geslacht. Daar zijn dochter een huwelijk is aangegaan met 'zo'n lorrenkoopman' is er van haar geen steun te verwachten. Deze schoonzoon ziet de waarde van het geslacht niet in en houdt zich liever bezig met zijn handeltjes. Zo richt de smid al zijn aandacht op zijn kleinzoon, die, net zo geheten als de vermoorde zoon van de smid, de enige is die de sibbe kan doen voortleven: 'hij droomde van de kleine Werner, die later bij hem in de leer zou komen. Het was hem of hij smeedde aan het geluk van zijn sibbe.' In de novelle is de afkeer van de Sovjets een herhaaldelijk terugkerend thema. Voortdurend wordt de lezer ingepeperd dat zij de oorzaak zijn van alle ellende die over de bewoners van het vredige Finse stadje Kainanainen is uitgestort. Zij hebben de mannen weggevoerd naar Rusland, zij hebben een communistische stroman in het dorp als bestuurder achtergelaten en het boek laat er geen twijfel over bestaan dat het een goede zaak is dat de Duitsers orde op zaken

16. Zie hiervoor in het bijzonder: Frank van den Bogaard, *Een stoottroep in de letteren: 'Groot Nederland', de SS en de Nederlandse literatuur (1942-1944)* ('s-Gravenhage 1987). In deze uitgave is op de pagina's 129 t/m 138 een analyse van *De verdrevene* te vinden.

hebben gesteld. Op technisch uiterst subtiele wijze is Kettmann erin geslaagd de lezer deze visie voor te schotelen.

Enkele motieven die de SS-ideologie weerspiegelen zijn de verering voor de arbeid, de streekgebondenheid, het racisme en de kameraadschap tussen mannen.[17] Wanneer de smid pogingen in het werk stelt zijn oude beroep weer ter hand te nemen, heeft hij daarvoor geld nodig. Degene aan wie hij het in eerste instantie te leen vraagt, zegt hem: ‘Vergeet één ding niet: de arbeid blijft altijd het voornaamste. Geld is bijzaak.’ De verbondenheid aan ‘Blut und Boden’ komt tot uiting in: ‘ik begrijp, dat je liever hier wilt blijven, waar je dochter woont en waar je iedereen van vroeger kent.’ Streekgebondenheid wordt hier verbonden aan sibbe-bewustzijn. Het racisme komt op meerdere plekken in de novelle prominent aan de orde. Zo in: ‘Sötolaa herkende de man onmiddellijk aan zijn puntige, afstaande oren.’ Op dit punt van het verhaal aangekomen, weet de lezer dat de smid Sötolaa de man in kwestie, van wie hij geld wil lenen, nog nooit eerder heeft ontmoet. De vraag rijst dan ook hoe de smid in

17. Hoewel deze motieven natuurlijk niet exclusief waren voorbehouden aan de SS: ook in kringen van de NSB (en in haar Europese zusterpartijen) zijn deze motieven aan te wijzen. Een overzicht van de meest voorkomende motieven: bloed-en-bodem-mythologie, een naar het pantheïsme neigende religieuze ervaring, de verheerlijking van (een beperkt gedeelte van) het Nederlandse verleden en van het Nederlandse landschap, de verguizing van (in het algemeen) de moderne wereld met haar technische verworvenheden en (in het bijzonder) van de moderne, grote stad, het symbolische begrip ‘Noorden’ als thuisplaats van het Germaanse ras, de organische verbondenheid van mens en natuur, een in-elkaar-grijpen van menselijke en goddelijke wereld, een mystieke verbondenheid met vorige geslachten en de aandacht voor het mystieke in het alledaagse leven.

staat kan zijn de man te herkennen. Blijkbaar neemt Kettmann aan (en verwacht hij daarmee impliciet dat zijn lezerspubliek een dergelijke redering herkent en/of onderschrijft) dat iemand die geld uitleent altijd afstaande, puntige oren bezit: een voorbeeld van een racistische redeneertrant.[18] Ook in de beschrijving van de schoonzoon zitten trekjes die voortkomen uit het antisemitische gedachtegoed. De man is ‘lorrenkoopman’ en vertoont geen enkele interesse voor het streven van zijn schoonvader de sibbe in stand te houden. Deze beide aanwijzingen, en met name de eerste, zijn voldoende voor de ingevoerde lezer van 1944 om in de schoonzoon een Jood te herkennen. Het motief ‘kameraadschap tussen mannen’ komt onder meer naar voren in de passage waarin Bergstadt, een Duitser, haast heeft om te vertrekken uit de herberg waarin de scène zich afspeelt: ‘“Zou het niet goed zijn, als je eerst naar mijn wagen ging kijken?” vroeg Bergstadt met enig ongeduld in zijn stem. “Ik heb nog een heel eind te rijden vandaag.” Hij wilde niet zeggen, dat hij voor een minder vlotte behandeling vreesde, wanneer de cognac eenmaal op tafel kwam.’ Deze haast om te vertrekken is echter verdwenen wanneer de mannen eenmaal met zijn allen rond de tafel zijn gaan zitten: ‘De ingenieur [Bergstadt] neuriede een soldatenlied... *führt diese Strasse nicht zu dir hin*... hij dacht er niet meer aan, om snel op te breken, rookte en dronk, knabbelde van een nieuwe

18. In het verleden is wel beweerd dat antisemitisme een karakteriserend bestanddeel van nationaal-socialistische letterkunde uitmaakt. Inderdaad bevat een groot deel van de Nederlandse nationaal-socialistische letterkunde evidente antisemitische passages – echter niet altijd. Omgekeerd is niet ieder antisemitische roman, novelle of gedicht nationaal-socialistisch te noemen.

portie knäckebröd en vermaakte zich met de verhalen van de onbehouwen en zelfingenomen Lekkoonen.' De sfeer die er dan ontstaat is klaarblijkelijk dermate aantrekkelijk dat de dagelijkse problematiek naar de achtergrond verdwijnt.

Bij oppervlakkige lezing is het opvallend dat ingenieur Bergstadt überhaupt in het verhaal een rol speelt. De plot zou namelijk heel goed zonder hem kunnen. In het begin van de novelle wordt Bergstadt geïntroduceerd als voorman van een troep houthakkers, aan wie de smid Sötolaa de weg vraagt. Vervolgens treedt hij als een geestelijk leidsman op om Sötolaa te zeggen dat geld niet het wezenlijke van het menselijke bestaan is, maar arbeid. Aan het eind van de novelle is hij de man die (ongeweten) de moordenaar van geldschieter Blech van het toneel zal doen verdwijnen. Dit doet denken aan een 'goede geest' in de vorm van een 'deus ex machina'. Een soortgelijke rol speelt Bergstadt inderdaad. Hij wordt voorgesteld als iemand die 'niet als burger voor het eerst met dit land had kennis gemaakt, maar als *Hauptscharführer* bij de Waffen-ᛋᛋ. In een technische afdeling had hij werk gevonden, dat hij als ingenieur graag deed; hij had goede kameraden getroffen. Zo had hij zich als soldaat eerder leren schikken.' Een ideale SS-soldaat, kortom, die zijn eigen belang ondergeschikt weet te maken aan dat van de gemeenschap waarin hij leeft. Ten gevolge van een verwonding moest hij de actieve dienst verlaten, 'maar in wezen voelde hij zich nog soldaat, ᛋᛋ-man in bijzondere dienst.' Verderop wordt duidelijk welke rol voor deze ideale SS-er is weggelegd: 'Hij [Sötolaa] had Bergstadt gezien als een man, die hem aan het begin van een nieuw leven was tegemoet gekomen, hem een weg had gewezen, zonder dat hij precies had kunnen zeggen waardoor.'

Kettmann geeft hiermee aan dat Bergstadt niet slechts de katalysator is van het nieuwe leven van Sötolaa, maar ook de inspirator van de keuzes die Sötolaa zal moeten maken om dat nieuwe leven succesvol te laten zijn. Interessant is ook het beroep van deze Bergstadt: ingenieur. Kettmann publiceerde in totaal vijf romans: *De glanzende draad der goden* (1928), *De vlam der steden* (1930), *Maan op het dak* (1931), *De oceaanvlucht van een olieman* (1933) en *Manuel* (1957). Van deze vijf romans hebben er drie (de 2e, 3e en 4e) een ingenieur als hoofdpersoon. Voor Kettmann was de ingenieur een representant van het menselijk vermogen om de toekomst eigenhandig vorm te geven door de natuur haar geheimen te ontfutselen en in dienst van de mensheid te stellen.[19] Hier sluit Kettmann aan bij Oswald Spengler, die in *Der Untergang des Abendlandes* over de ingenieur schreef: 'Aber ist eine Gestalt noch wichtiger: der Ingenieur, der wissende Priester der Machine. Sein Denken ist als Möglichkeit, was die Machine als Wirklichkeit ist.'[20]

Kettmann heeft getracht zijn novelle zo realistisch mogelijk vorm te geven door haar te positioneren in een voor de contemporaine lezer duidelijk herkenbare plaats en tijd: het Oostfront ergens in het Fins-Russische grensgebied, in de periode mei-augustus 1942 of 1943. Verwijzingen naar de buitenliteraire werkelijkheid zijn daarom geworteld in de tijd van het ontstaan van *De verdrevene*. Met *puuco* op pagina 43 en 45 verwijst Kettmann naar

---

19. Zou het toeval zijn, dat Kettmann zich tussen 1932 en 1942 verbond aan de NSB van *ingenieur* Mussert?

20. Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes, Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte, zweiter Band, welthistorische Perspektiven* (München 1923), pagina's 626-627.

het beroemde Finse jachtmes, tegenwoordig *puukko* geschreven. Met de verwijzing op pagina 50 naar het soldatenlied dat Bergstadt neuriet, *...führt diese Strasse nicht zu dir hin...* doelt Kettmann op het Duitse soldatenlied ‘Soldaten, die marschieren (Dorothee)’, waarin de versregel ‘Führt diese Straße mich zu dir hin’ voorkomt.[21] Een tweede verwijzing naar een contemporain Duits lied is te vinden op pagina 89; *Nach jedem Dezember folgt wieder ein Mai*. Dit is afkomstig uit het door de Duitse zangeres Lale Andersen[22] gezongen lied ‘Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei...’, uitgebracht in 1941.[23] Kettmann

---

21. De door Kettmann (foutief, want hij vervangt ‘mich’ abusievelijk door ‘nicht’) geciteerde versregel bevindt zich in de volgende passage:

O Dorothee,
so weiß wie Schnee,
so rot wie Blut.
Führt diese Straße mich zu dir hin,
behalt mich lieb, mein Mädel,
bis ich bei dir bin.

Het lijkt me niet ondenkbaar dat hier de oorsprong ligt van Kettmanns inspiratie voor de titel van zijn in 1943 verschenen dichtbundel *Bloed in de sneeuw*.

22. Zij is ook de zangeres van het Duitse lied *Lili Marleen*, uit 1939. Met dit lied werd Andersen wereldberoemd in de laatste jaren van de Tweede Wereldoorlog toen het via de soldatenradio Belgrado dagelijks werd uitgezonden en aan beide zijden van het front werd beluisterd. *Lili Marleen* werd uiteindelijk in meer dan 48 talen vertaald.

23. Net als *Lili Marleen* werd ook dit lied in vele talen vertaald, hoewel de verspreiding van deze vertalingen hoofdzakelijk beperkt bleef tot de met Duitsland verbonden landen. Dit lied kende diverse subversieve ‘hertalingen’: ‘Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei, zuerst Adolf Hitler, dann seine Partei’; ‘im Herbst geht der Führer, und im Mai die Partei’; ‘im Monat Dezember, gibt’s wieder ein Ei’; ‘rückwärts im Dezember und vorwärts im Mai’; ‘mein Mann ist in Rußland, ein Bett ist noch frei’ etc. Al deze parodieën bezorgden

noemt in *De verdrevene* zeven Finse plaatsnamen: Kainanainen (de plaats waar het verhaal zich afspeelt), Muhtsa (waarvan Kettmann 'Mirjansk' geeft als Russische vertaling), Haapajarvi[24], Helsinki, Jakobstad[25], Kokkola en Oulu. De eerste twee plaatsnamen zijn fictief[26] terwijl de vijf overige verwijzen naar de bestaande Finse geografische realiteit. Hier plaatst Kettmann de verhaalfictie in de aanwezige Finse werkelijkheid. Door deze stijlfiguur (inbedding van de fictie in de realiteit) wint het fictieve element aan zeggingskracht.

Tot slot

Voordat Kettmann zijn novelle *De verdrevene* in het najaar van 1944 in boekvorm het licht deed zien bij zijn eigen uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer, verscheen zij in twee afleveringen in het genazificeerde literaire tijdschrift *Groot Nederland*. In december 1943 verscheen het eerste deel van de novelle, tot en met de passage die eindigt met 'rammelde daar met de lepels' op pagi-

---

het lied een slechte naam in nationaal-socialistische kringen. Tot een verbod ervan kwam het in het door de Duitsers bezette deel van Europa echter niet. Naast diverse anti-nationaal-socialistische parodieën in andere talen dan het Duits, is er ook een Italiaanse parodie van overgeleverd die in een concentratiekamp bijdroeg aan de sfeer van verzet en hoop tegen de nationaal-socialistische overheersers. Zie voor nadere informatie over dit onderwerp: Eckhard John, 'Es geht alles vorüber', http://www.liederlexikon.de/lieder/es_geht_alles_vorueber (geraadpleegd april 2010).

24. Tegenwoordig *Haapajärvi* geschreven.

25. In het Fins *Pietarsaari* geheten.

26. Ik heb althans geen plaatsnamen in Karelië aangetroffen die Kettmann bedoeld zou kunnen hebben.

na 56 in de onderhavige uitgave. De rest verscheen in het nummer van januari 1944.

Wat de bezorging van de tekst betreft: Kettmanns spelling is voor het gemak van de hedendaagse lezer aangepast aan de huidige: *cigaret* werd *sigaret*, *Duitscher* werd *Duitser*, *knaekkebrood* werd *knäckebröd* en *oogen* werden *ogen* – om enkele voorbeelden te noemen. Hij gebruikte “dubbele” aanhalingstekens; zij werden vervangen door de tegenwoordig meer gangbare ‘enkele’. In maart 1942 trad Kettmann toe tot de Nederlandse SS. Vanaf dat moment gebruikte hij vrijwel altijd de zogeheten dubbele *Siegrune* (ᛋᛋ) voor de lettercombinatie ‘SS’. Hij deed dat zowel in handschrift (zie zijn brief op pagina 37) als in machineschrift.[27] Ook als uitgever hield hij zich aan dat gebruik: in alle uitgaven van De Amsterdamsche Keurkamer vanaf medio 1942 is de dubbele *Siegrune* aan te treffen. Ter wille van de authenticiteit is dat gebruik in deze uitgave overgenomen, zie de pagina’s 41 en 42.

Als gevolg van een recente spellingwijziging van het Nederlands (1996) is het koppelteken uit de term ‘nationaal-socialisme’ verdwenen. Daarmee is helaas sindsdien de mogelijkheid weggevallen om een subtiel, doch betekenisvol onderscheid aan te geven. Vanaf de oprichting van de NSB gebruikten nationaal-socialisten van NSB-huize in geschrifte de term mét koppelteken – conform de destijds vigerende spellingsregels. Kettmann deed dat tot omstreeks medio 1942 ook. In de geradicali-

27. In Nederland waren gedurende de Tweede Wereldoorlog (en in Duitsland al tijdens de jaren dertig) typemachines verkrijgbaar die voorzien waren van de dubbele *Siegrune*, boven de toets van het cijfer 3. Ook was het teken aanwezig in de letterkasten van drukkerijen, kranten en uitgeverijen.

seerde kringen van de SS waarin hij zich bevond, werd, steeds veelvuldiger naarmate de oorlog vorderde, de term zonder koppelteken gebruikt.[28] Kettmann nam dat gebruik over vanaf omstreeks medio 1942. In deze uitgave is daarom dit 'SS-gebruik' uit de oorlogsjaren gevolgd.

Maarten Kettmann en Fred Penninga gaven zonder enig voorbehoud toestemming tot heruitgave van *De verdrevene*. Ik ben hen daar zeer erkentelijk voor. Mijn dank gaat eveneens uit naar Gerard Groeneveld en Gerben Wynia; zij waren behulpzaam bij het schrijven van de inleiding. De uiteindelijke verantwoording ervoor berust bij mij.

Willem Huberts

28. Zie: M.C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd, een beschouwing van het woordgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten* ('s-Gravenhage 1991), pagina's 57-58.